

Háthogy esetleg netalántán azt gondolnátok rólam...

A szóval és a hát diskurzusjelölővel álló hogy kötőszós mellékmondatokról

Dér Csilla Ilona

KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Összefoglaló

A tanulmány funkcionális pragmatikai megközelítésben vizsgálja a *hogy* kötőszós mellékmondatok diskurzusjelölőt követő (*hát, szóval*) megjelenéseit az MNSz2 korpuszában, arra a kérdésre keresve a választ, hogy milyen funkciójuk van ezeknek az alakulatoknak a mai magyar nyelvhasználatban, és ezek hogyan függenek össze a *hát*, a *szóval* és a *hogy* különböző szerepeivel. A kutatás kitér a *hogy* kötőszós mondatok metapragmatikai tudatosságot jelző használataira is, és részletesen megvizsgálja a diskurzusjelölővel álló formák idézéssel való kapcsolatát is. Továbbá megmutatja, hogy e diskurzusjelölőkkel társult, már függetlenné vált (inszubordinálódott) *hogy* kötőszós mellékmondatok milyen formai és funkcióbeli eltéréseket mutatnak a függő változathoz képest.

Kulcsszavak: diskurzusjelölő, kötőszó, inszubordináció, idézés, korpuszelemzés

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány a *szóval* és a *hát* diskurzusjelölővel induló *hogy* kötőszós mellékmondatokra fókuszál a mai magyar nyelvhasználatban. A kutatás alapkérdése, hogy milyen összefüggések mutatkoznak a mondásigék, az idézés és az oralításban gyakori két diskurzusjelölő (*szóval, hát*) *hogy* kötőszós mellékmondatokkal való összekapcsolódása között.

A kutatás elméleti kerete a funkcionális kognitív pragmatika (Tátrai 2017), illetve az inszubordinációkutatás funkcionális vonulata (Kaltenböck 2019). A vizsgálatok az MNSz2 adatbázis anyagán végzett korpuszelemzéseket foglalják magukban.

Az 1. fejezetben a vizsgált téma elméleti vonatkozásait mutatom be, így a *hogy* kötőszó kialakulását, majd a *hogy* kötőszós mellékmondatoknak az idézéssel való összefüggését, végezetül a *hogy* kötőszó más kötőszókkal és diskurzusjelölőkkel való társulását, összetételeit. A korpuszbeli mintavételt és elemzési módszert tárgyalja a 2. fejezet, a 3. pedig a kapott eredményeket mutatja be, külön kitérve arra a kérdésre, hogy a vizsgált társulások (*hát + hogy, szóval + hogy*) mennyiben tekinthetők összetett kötőszóknak. A tanulmányt a 4., összegző fejezet zárja.

1.1. A *hogy* kötőszó kialakulása

A *hogy* kötőszó névmásból (eredetileg *hol* > *hogy* 'ahol, amikor, ahogyan') alárendelő kötőszóvá grammatikalizálódása a középmagyar korral bezárólag a következőképpen alakult: feltehetően függő kérdésben vagy vonatkozó névmási alárendelő mellékmondat élén állt '(a)hogyan(?)' jelentésű módhatározóként, majd amikor a hangsúly egy másik mondatrészezre került át, mondatrésztérteke fokozatosan megszűnt, és általános alárendelő kötőszóvá vált (Juhász 1991: 479–481; Haader 1991: 729; vö. Bácskai-Atkári 2014: 242–246). A *hogy* hasonlító kötőszóként is funkcionált (pl. a KT-ben, l. Juhász (1991: 481)), ebben a szerepében a *mint* váltotta, az ilyen szerepű *hogy*-os változatok a középmagyar korra kihaltak.

A tartalmatlanná váló, mondatrészi szereppel egyre kevésbé rendelkező *hogy* kötőszó számos mellékmondatfajtában (pl. alanyi, állítmányi, tárgyi) megjelenített, majd a kései ómagyartól vonatkozó használata visszaszorult (Haader 1991: 730; 1995: 531). Vizsgálatom szempontjából említést érdemel a következményes sajátos jelentésárnyalat kötőszavaként is: ez a szerepe a Halotti beszédtől kezdődően kimutatható különböző határozói (fok-, állapothatározói stb.) mellékmondatokban (Haader 1991: 739), például:

- (1) Eǵ oz gimilǵnec vvl keǵeruv uola vize. **hug** turchucat mige zocoztia vola. –
fokhatározói alárendelés (HB.)

A középmagyartól kezdve a *hogy* kötőszóval álló mondatok szemantikailag önálló típust képviselnek a kötött, részleges tartalomadó, azaz az alaptagnak csak egy mozzanatát kifejtő vonatkozó mellékmondatokhoz képest (Haader 1999: 333–334; Kugler 2017: 820 és kk.). A *hogy* a mentális tér tartalmát kidolgozó, hagyományosan tartalomkifejtőnek nevezett összetett mondatok mellékmondatának kötőszava, amely már csak az utóbbinak a főmondattól való függését jelöli (Kugler 2017: 824, 832; 2018: 64 és kk., 73 és kk.). Ez a főmondat mentális működést vagy azzal összefüggő verbális cselekvést fejez ki (pl. *azt mondta/gondolta/akarta/érezte*). Kugler szerint „[a] kötőszó-nélküliség leginkább az idézetszerű, függő közlést [...] vagy kikövetkeztetett mentális tartalmakat, illetve azok parafrázisát kifejtő mellékmondatokra jellemző” (Kugler (2017: 833), a saját kiemelésem; a *hogy* elhagyhatóságával kapcsolatban bővebben l. Bácskai-Atkári (2014: 242 és kk.), valamint Haader (1995: 531–533; 2000: 485–486, 488, 491)).

A *hogy*-os mellékmondatoknak a világ számos nyelvében megfigyelhető változása a függőből függetlenné alakulásuk (inszubordináció), amelynek eredményeképpen a mellékmondatok szintaktikailag és/vagy pragmatikailag is önállóvá válnak, megőrizve kötőszavukat (Evans 2007). A függetlenedett változatok számos pragmatikai többletjelentést hordozhatnak, így különböző metatextuális-metapragmatikai szerepeket (bővebben l. Evans (2007), Evans–Watanabe (2016) és Kaltenböck (2019); a magyarra vonatkoztatva pl. Dér (2019a; 2019b) és Brdarné Szabó (2006)). Például a németben a kívánságot visszaadó olyan inszubordinált mondatok, mint a következő (Oppenrieder (1989: 197) példája, idézi D’Hertefeldt (2018: 26), kiemelés az eredetiben):

- (2) **Dass du nur JA deine Aufsätze rechtzeitig fertigbringst!**
 COMP you PRT PRT your essays in.time finish.PRS.IND
 '[Győződj meg róla] hogy időben befejezd az esszéidet!

Az angolban is van hasonló jelenség (Huddleston–Pullum (2002: 944), idézi Kaltenböck (2019: 177)):

- (3) **That it should have come to this!**
 'Hogy ennek idáig kellett jutnia!'

Egy tipikus példa a magyarból:

- (4) A holló mérgesen dohogott, szidta a masinát. – **Hogy a holló vájja ki a szemét!** Bedöglött!
 (MNSz2, doc#228, szépirodalom)

1.2. A *hogy* kötőszós mellékmondatok összefüggései az idézéssel, mondással

Történeti vizsgálatokból tudható, hogy a *hogy* kötőszós alanyi és tárgyi alárendelő mondatok főmondatának állítmányaként igen jellemzőek voltak a mondás-/közlésigék és igenevek (pl. *mond, mondván, felel, ír, jelent, hazudik, üzen, megtilt, kérd(ez), kér*), különösen az utóbbiakban, amelyekben ezek voltak a leggyakoribb alaptagok (Haader 1995: 511, 527 és kk.). Egy-egy példa (Haader 1995: 511):

- (5) alanyi függő idézetekben szenvedő alakban:
ffelettetyk. hog zent dorothea azzonnak vzzey tyzta]]faga meltan
 jegyeztetyk az rojan (CornK. 121r)
- (6) tárgyi alárendelésben:
 nemde gyákarta **mondam** te neked /. **hogy**... Mongyad ennekem (JókK. 45)

Haader szerint a kései ómagyarban vonzatváltás történt a *kérd(ez)* esetében: létrejött a *kérdez vmit vkitől* struktúra, és eltűnt a *kérd(ez) vkit vmin* (Haader 1995: 528), például (Haader 1995: 511):

- (7) **kerdezen otet arrol hogy** melyek voltanak volna ez vilagban oneky
 nagyob ke]]jery]]jgeghy (LázK. 108)

Lényeges, hogy a *hogy* kötőszós változat igen ritka volt a kései ómagyarban, sokkal elterjedtebbnek számítottak a kötőszó nélküli formák (Haader 1995: 533).

Gyakoriságban a mondásigék csoportját az értelmi működést kifejező igék csoportja (*tud, ért, hisz, gondol, tanul* stb.), azt az érzékelést, észlelést (*lát, hall, tapasztal* stb.) visszaadóké követte, majd az érzelemmel/akarattal kapcsolatos alaptagok (*akar, kíván, csodál, remél, enged* stb.) következtek, végül az általános cselekvésfogalom körébe tartozók (*tesz, végez, cselekedik, ad, lel* stb.) (Haader 1995: 529).

¹ A magyarban ennek az *Aztán időben befejezd az esszéidet!* főmondati kötőmód felelne meg a leginkább (Varga–Dömötör 2014).

1.3. A *hogy* társulása kötőszókkal és diskurzusjelölőkkel

A magyar nyelvtörténetből számos olyan példa hozható, amikor a *hogy* valamely más kötőszóval együtt, azt megelőzően vagy pedig követően jelentkezett, majd azzal összetett kötőszóvá alakult. „A *hogy* funkcionális sokszínűségéből, gyakoriságából és tartalmi-jelentésbeli megüresedéséből következik, hogy könnyen társul különféle más kötőszókkal” – magyarázza Juhász (1992: 789) a kötőszónak ezt a képességét. A tagmondat élén az első vagy a második pozíciót elfoglaló *hogy*-ok összekapcsolódása a megelőző – a főmondat záró elemeként álló, sokszor hátravetett, értelmezői – utalószóval (lásd a kései ómagyarban kialakult, a következményes jelentésárnyalatot visszaadó *úgyhogy*-ot), még gyakrabban alá- vagy mellérendelő kötőszókkal elsősorban a *kauzális viszonyokra* (okhatározás, magyarázás) jellemző (Juhász (1991: 494), de akad feltételes változat is: *hahogy*). A kései ómagyar, korai középmagyar kortól megszorodott a magyarázó funkciójú *mivelhogy*, *merthogy* és *minthogy*, amelyek a mai napig használatosak (a *miérthogy* a *merthogy* alakváltozataként viszont szinte teljesen visszaszorult). Mára jórészt kihaltak (a *hogymint* 'hogyan' jelentésben él), de az ó- és középmagyarban léteztek fordított szórendű változataik is: *hogymint*, *hogymert* (bővebben I. Bácskai-Atkári 2014: 255–257).

A *minthogy* különösen érdekes, mert hasonlító jelentésárnyalatban alakult ki összetett kötőszóként, de később magyarázó jelentést vett fel, és ebben él ma is (Haader 1995: 619; Bácskai-Atkári 2014: 255), amelyet a többi szinonim formáció (*mivelhogy* stb.) hatásával is lehet magyarázni (Haader 1995: 619). Lényeges különbség a *hogymint*-hoz képest, hogy az okhatározói kötőszókkal történő összekapcsolódáskor a *hogy* került be utólag az okhatározói mellékmondatba (Bácskai-Atkári 2014: 256).

Szilák (2019) szerint a *tehát* + *hogy* összetett kapcsolóelemmé (bizonyos esetekben diskurzusjelölővé) vált a magyarban, amit a jelentésük közti átfedés tett lehetővé. Mindkettő oksági viszonyokat képes kifejezni: a *hogy* célhatározói, illetve következményes sajátos jelentésárnyalatú mellékmondatok kötőszava lehet, a *tehát* következtető tagmondatoké; vagyis mindkettő tartalomkifejtő-részletező, illetve következtető/újrakonstruáló/értelmező szerepet vehet és vett is fel. A szerző szerint a *tehát* diskurzusjelölői használata katalizálta a teljes kifejezés lexikalizációját: „[e]z a funkció [ti. a diskurzusjelölői] a *tehát* esetében már évszázadok óta adatolható, a *hogy* kötőszóra azonban nem jellemző az ilyen használat” (Szilák 2019: 59). A *tehát* diskurzusjelölőként részletező, magyarázó, kifejtő, a *tehát* diskurzusjelölőként viszont inferenciát fejez ki; a kettő funkciója tehát nem pontosan ugyanaz.

A vizsgálatom középpontjában álló *hát* és *szóval* ugyancsak az oksági viszonyokat (is) visszaadni képes diskurzusjelölők közé tartozik. A *szóval* (Schirm 2013a; 2013b) és a *hát* funkciói (Schirm 2011; Dér 2017; 2020: 48 és kk.) esetében közösek a következők: konklúziót, okot, összegzést, témaindítást, illetve korábbi témához való visszatérést jelölhetnek, ezenkívül kifejezhetnek hezitálást, érzelmi többlettartalmat (pl. ingerültséget-felháborodást), valamint részt vehetnek a szóátadás-szóátvételben. A *hát*-nak, amely a legmultifunkcionálisabb diskurzusjelölő a magyarban, ezenkívül még erősítő, illetve enyhítő szerepe is lehet, jelölhet ellentétet, illetve felvezethet saját véleményyt is.

Látható tehát, hogy a három elem (*hát*, *szóval*, *hogy*) mindegyike megjelenhet oksági szerepben kötőszóként vagy diskurzusjelölőként, ilyen értelemben szinonimák, és társulásuk szemantikai kompatibilitásuk miatt lehetséges.

2. Anyag és módszer

Az elemzések során az MNSz2 adatbázisból 500-500 találatos véletlen mintát kértem le a *szóval* + *hogy* és a *hát* + *hogy* keresőkifejezésekre. A kapott konkordancia-listát manuálisan átválogattam: kiszűrtem a fals találatokat, a duplumokat és a kérdéses eseteket (l. lentebb).

Azért döntöttem a fenti két diskurzusjelölő mellett, mert egy korábbi, a BEA korpuszon végzett vizsgálatban (Dér 2019b) a *tehát*-on kívül ez a kettő jelent meg gyakrabban *hogy* kötőszós mellékmondat előtt, ez utóbbin végzett elemzéseket Szilák (2019) (l. fentebb). E két elem kiválasztása mellett szólt az is, hogy már biztosan teljes értékű diskurzusjelölővé váltak a magyarban, esetükben nem jelentkezik a „kötőszó és/vagy diskurzusjelölő?” dilemma (részletesen Dér 2020: 20–22), mint a *tehát* esetében.

Az alábbiakban azokat a típusokat veszem számba, amelyeknél kérdéses volt, hogy a diskurzusjelölő és a *hogy* valóban társult-e egymással:

a) „Előresiető” mellékmondat

Ahol feltételezhető volt, hogy a *hogy*-os mellékmondat „előresietett”, vagyis egy (relatív) főmondatba ékelődött be, ezért a diskurzusjelölő és a *hogy*-os mellékmondat feltehetően nem közvetlenül kapcsolódik egymáshoz, ott a találatok kizárása mellett döntöttem, például (8) és (9):

- (8) *hát hogy mit vinnék az jó kérdés*

(MNSz2, doc#1014, személyes-fórum)

- (9) *Szóval hogy Vanessa ment oda a Leo DeFeónál Samre váró Cironelhez, az Valentinának mindegy volt.*

(MNSz2, doc#2048, szépirodalom)

b) Elliptált főmondat I.

Előfordul, hogy nincs közvetlen főmondata a *hogy*-os mellékmondatnak, mert az korábban már szerepelt, például:

- (10) Mondják, **Őnököt mennyire izgatja** a világválság, az állandó drágulás, az élelmiszerek minősége, **szóval hogy** napjainkban szinte lehetetlen – úgymond – polgári nyugalomban éldegélni?

(MNSz2, doc#2612, beszélt nyelvi)

Az elliptált rész megismételve:

- (10') Mondják, Őnököt mennyire izgatja a világválság, az állandó drágulás, az élelmiszerek minősége, **szóval mennyire izgatja az, hogy** napjainkban szinte lehetetlen – úgymond – polgári nyugalomban éldegélni?

Az ilyenek átmeneti esetnek tarthatók, mert nem a teljes főmondat hiányzik, az alany ugyanis más lesz (a névmási utalószó). E példák úgy is elemezhetők, hogy a halmozott alanyok (*világválság, drágulás, minősége*) után nem újabb mondatrész kapcsolódik mellérendelő módon a korábbi alanyokhoz, hanem alanyi mellékmondat, amelynek a főmondata az eredeti *Őnököt mennyire izgatja* konstrukció.

A kapcsolódást itt a *szóval* elem fejezi ki, ez azonban nem tisztán mellérendelő következtető viszonyt vezet fel, hanem pragmatikai funkciója van: *összegez* (vö. a *tehát* *hogy* kapcsán Szilák (2019)). Az ilyen eseteket ugyancsak nem vettem fel a megfelelő változatok között.

c) *Elliptált főmondat II.*

Előfordul, hogy a *hogy* kötőszós mellékmondatnak nem jelenik meg a főmondata, de az odaérthető egy, a szöveggörnyezetben korábban megjelent kérdésre adható válasz formájában, például:

- (11) (Domokos László: Hétfőn bejelentette Varga Mihály.) **Mit jelentett be Varga Mihály?** (Domokos László: **Hát hogy mi a javaslatunk...**)
(MNSz2, doc#2163, hivatalos)

Kiegészítve:

- (11') **Hát** azt jelentette be, **hogy mi a javaslatunk.**

Ez meglehetősen gyakori a diskurzusjelölő nélkül álló *hogy*-os mellékmondatok esetében is, például:

- (12) 2013-09-23 Etelka Varga Ha Éva evett először a tudás fájának gyümölcséből, **vajon miért osztotta meg a tudást Ádámmal?** 2013-09-23 Hidvégi László **Hogy legyen kire kenni a balhét.**
(MNSz2, doc#2788, személyes-közösségi)

Kiegészítve:

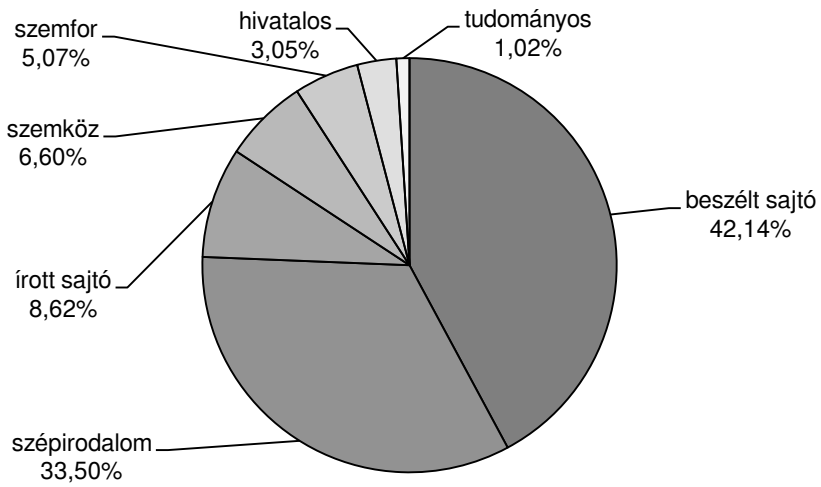
- (12') **Azért osztotta meg Éva a tudást Ádámmal**, hogy legyen kire kenni a balhét.

Ezt a típust ugyancsak kihagytam a megfelelőnek minősített esetek közül, mert esetükben cáfolható a diskurzusjelölő és a *hogy* közvetlen kapcsolata.

3. Eredmények

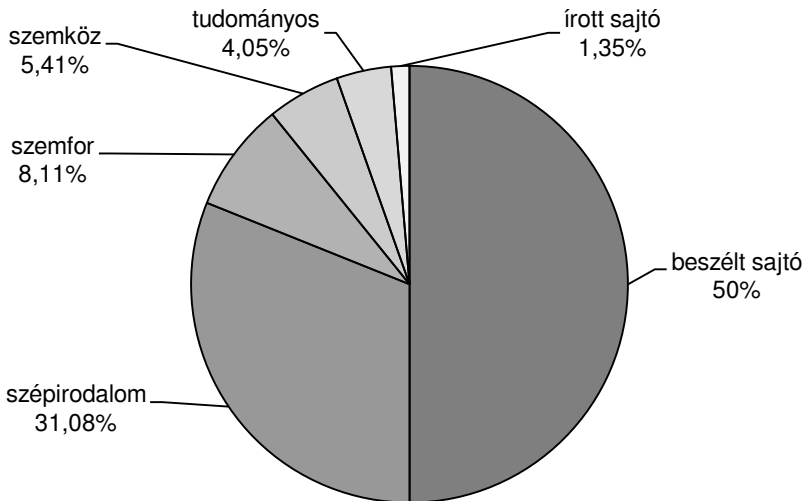
A Magyar Nemzeti Szövegtár 2 adatbázisban az 500-as véletlen mintákban megfelelő esetnek bizonyult a *szóval* + *hogy* lekérdezésből 197 találat (39,4%), a *hát* + *hogy*-éből pedig 74 előfordulás (14,8%), jelentős tehát a különbség az előbbi javára. Két példa:

- (13) Ha például a GM szerint eszik az ember, akkor majdnem biztos, hogy jól eszik, de ami egészen biztos: hogy drágán. Ami komoly hazafi számára önmagában nem megnyugtató. **Szóval hogy az élet nem megspórolható**, élni kell, vagyis (bocsánat) éttermekbe járni.
(MNSz2, doc#1407, szépirodalom)
- (14) Juteszembe, Ajvékoma. Hát a Korda is a Petrikbe járt, szal iskolatársa, de inkább osztálytársa volt a Kovács Lászlónak (mindketten 1939-ben születtek). **Hát hogy** erre nem gondoltunk...
(MNSz2, doc#1017, személyes-fórum)

1. ábra

A szóval + hogy-találatok műfaji megoszlása az 500-as véletlen mintában

2. ábra

A hát + hogy-találatok műfaji megoszlása az 500-as véletlen mintában

A műfaji megoszlások esetében az látható (1. és 2. ábra), hogy mindkét vizsgált kombináció a beszélt nyelvben a leggyakoribb – az MNSz2-ben ez hírek és interjúk anyagát tartalmazza –, 40–50% közötti az arány, ezt 30%-kal követi a szépirodalom, az utóbbi esetben az elemzett mondatok a párbeszéd, illetve a szereplők gondolatait bemutató részekben jelentkeznek. A két alkorpusz találati tehát együttesen az adatok háromnegyedét teszik ki, a vizsgált formák tehát elsősorban (fiktív) társalgásokban, interjúkban használatosak.

A *szóval* + *hogya* előfordulások funkciói a *szóval* diskurzusjelölő dominanciáját mutatják, elsősorban az egymással rokon *részletezést*, *konklúziót* és *újrafogalmazást* találjuk meg soraikban (a diskurzusjelölő-funkciókhoz I. Crible (2018: 47), Furkó (2019: 21) és Dér (2020: 15)). Az ezeket megvalósító szerkezetek kijelentő (15-ös példa, 161 db, 81,72%), felkiáltó (16-os példa, 6 db, 3,05%), de kérdő mondatfajta is ölthetnek (17-es példa, 30 db, 15,23%):

- (15) R.: – Ez a következtetés különleges, érdekes, nem várt? Barcza Szabolcsa, az MTA Csillagászati Kutatóintézetének munkatársa: – Ez nem várt, **szóval hogy eddig ilyen számítások nem nagyon voltak**. Hát ezt is szuperszámítógépekkel csinálják. (MNSz2, doc#2599, beszélt nyelvi)
- (16) A papa csak fújta a magáét: – **Szóval hogy az én fiam nem járhatja el a matróztáncot**, amikor a legjobb táncos voltam az lpoly utcában! Előrángatta Károlykát, és ráförmedt: – A matróztáncot! Egy-kettő! (MNSz2, doc#500, szépirodalom)
- (17) Kezdjük például Nickkel, akin nyilvánvalóan a legnagyobb változás ment végbe. – **Szóval hogy miben változott Nick?** Nick kezdetben egy forrófejű suhanc volt, aki mindenáron fegyvert akart hordani és embereket letartóztatni, ám a helyszínelők munkája persze nem erről szól. Mára viszont egy nagyon érzékeny, tehetséges nyomozó lett belőle. (MNSz2, doc#2462, sajtó)

Külön említést érdemelnek a nyelvi tevékenységre közvetlenül utaló (Laczkó 2021) változatok (ezeket az adott mondatfajtaiba számoltuk bele), például:

- (18) 07/14/99 15:22:19 **szóval hogy válaszoljak**, nekem nem okoz gondot, hogy kifizessek ezt azt a barátnőm helyett (MNSz2, doc#1006, személyes-fórum)

A fenti változatok a függetlenné válás szempontjából eltéréseket mutatnak: az újrafogalmazó-részletező (15)-ös példában a *hogya* hagyható el, vagyis a *szóval* + *hogya* a *szóval* egy változatának látszik; a (16)-os és (17)-es esetében viszont a *szóval* vagy a *hogya* is elmaradhat. Az utóbbi oka, hogy a mondatok függetlenedett (inszubordinált) mellékmondatként is megjelenhetnének: **Hogya az én fiam nem járhatja el a matróztáncot (...)! Hogya miben változott Nick?**

A *hát* + *hogya* a kijelentő mondatfajta új változatokban a legtöbbször választ és témát indít vagy témát vált, illetve konklúziót vezet fel (53 db, 71,62%), ám a legfeltűnőbb, hogy néhány kivételt leszámítva beszélőváltáskor használatos (részletesen I. lentebb), például:

- (19) Aztán ez a E. N. bácsi azt mondta neki, hát nálotok nincsenek kutyák? Hogyne vónának. Hát nálotok nem ettik vóna meg [a kolbászt]? **Hát hogy** arra nem gondótak. Hát ez a E. N. olyan vicces ember vót."
(MNSz2, doc#1145, tudományos)

9 esetben nem pusztán a *hát + hogy* szerepel, hanem egyéb diskurzusjelölővel is kombinálódnak (*és + hát + hogy, de + hát + hogy, és + persze + hát + hogy*).

Ugyancsak megjelent kérdésekben is, ahol elsősorban erőteljesebb érzelmek visszaadására szolgált (15 db, 20,27%):

- (20) Lőrinc, tudod, ki ez itt? Tudod, ki ez? A legkedvesebb gyermekkori pajtásom! Péter! Péter, atyaisten, Péter! **Hát hogy te itt vagy?!**
Szevasz, szevasz, szevasz!... (MNSz2, doc#1957, szépirodalom)

Ritkább volt felkiáltásokban (21-es példa, 5 db, 6,76%) és óhajításokban (22-es példa, 1 db, 1,35%):

- (21) **Hát hogy ez hogy sikál** – gondolja Várkonyi –, nemcsak azt a lépcsőt törli le, ami csupa maszat, hanem mind a hatot, Dill néni összes lába nyomának a helyét is. (MNSz2, doc#1946, szépirodalom)

- (22) Idézni szoktam ha nem így szó szerint azt a Petőfi gondolatot, hogy unokáink majd a sírjaink előtt leborulnak és áldva mondják el szent neveinket. **Hát hogy** vajh ha így történessen, hogy valóban olyan generációk menjenek el most a századnak az elején, akik közül sokan lesznek olyanok akiket tisztelhetnek azok az unokák, akik talán még nem is jöttek meg ebbe a világba. (MNSz2, doc#2599, beszélt nyelvi)

A metapragmatikai tudatosság² jelzéseire magán a diskurzusjelölőn kívül számos megoldás látható a *hát*-ot követő *hogy* kötőszós mellékmondatokban (az összes valid találat több mint egynegyede ilyen, ez háromszor annyi, mint a *szóval + hogy* kötőszós mondatok esetében), például:

- (23) Az tény, hogy a franciák nagy becsben tartott műfaja ugye a krimi, illetve hát a bűnfilm, ami nyilván az ötvenes évektől a már említett Jean Gabin filmekről alakult ki, és hát ahogy emlékszünk rá, annak idején a tévé is ontotta magából a hasonló krimiket, és hát ezek a filmek leginkább abban különböznek - véleményem szerint - a régi, régebbi daraboktól, hogy sokkal jobban, **hát hogy úgy fogalmazzak**, lefekszenek a hollywoodi akciófilmeknek, krimiknek. (MNSz2, doc#2636, beszélt nyelvi)

A teljesség igénye nélkül említek néhány változatot a korpuszból – ezek elsősorban a megnyilatkozó nyelvi tevékenységére utalnak, ritkábban más diskurzusokra (pl. idézést vezetnek fel): *hát hogy idézőjelben mondjam; hát hogy egy példát mondjak magának; hát hogy érzékeltessem; hát hogy a végén kezdjük; hát hogy összefoglaljam; hát hogy Téged idézzelek.*

² Metapragmatikai tudatosság: a diskurzus résztvevőinek reflexív viszonyulása a nyelvi kifejezésekhez és az azokkal összefüggő kognitív folyamatokhoz, szociokulturális elvárásokhoz (Tátrai 2019: 21; Laczkó 2021: 253).

Kugler a *hogy* kötőszós alárendelő összetett mondatok egyes főmondataival mint lehorgonyzó predikációt³ végző, kontextualizáló⁴ szerepűvé vált tagmondatokkal (pl. *úgy vélem*) kapcsolatban említi, hogy ezek a másik tagmondat jelenetét a diskurzus alapjához horgonyozzák le úgy, hogy „színre viszi[k] a célszerkezethez elvezető mentális műveletet, a megnyilatkozó konstruáló működését” (Kugler 2018: 110). Explicite perspektiválják⁵ a mellékmondati jelenetet (Kugler 2018: 81); ide tartoznak az idéző főmondatok (pl. *azt mondta; javaslom*); a megnyilatkozó mentális működését színre vivő főmondatok (pl. *azt hiszem; úgy rémlik; úgy tudjuk*) – ez annyiféle, ahányféle mentális művelet nyelvileg kifejezhető (Kugler 2018: 83). Fontos látni, hogy a mellékmondat ekkor nem (igazi) alárendeltje a főmondatnak, inkább fordítva: a mellékmondat jelenete van a figyelem középpontjában, a teljes szerkezet a mellékmondat jelenetére redukálható (Kugler 2018: 84). Az általunk vizsgált, metapragmatikai tudatosságot jelző *hogy* kötőszós mellékmondatok zöme már függetlenedettnek (inszubordináltak) tekinthető (l. a fenti eseteket), csak ritkán szerepelt köztük kontextualizáló főmondat:

- (24) parvenue 06/25/99 04:03:36 **Hát hogy** az a kérdésem, letöltötte -e valaki a közelben a Half-Life szervert, ezt, ni. Merthogy nyócvan mega, és ehhez most nincs kedvem éppen. (MNSz2, doc#993, személyes-fórum)

A metapragmatikai tudatosságot visszaadó *hogy* kötőszós mellékmondatok előtt álló diskurzusjelölők is a korábban látott domináns funkcióikban jelentkeznek, így a *szóval* részletez, újrafoglalmaz:

- (25) Mintha állna a konyhában valaki; ismered ezt az érzést, mondta D'Array, **szóval hogy ezt**, mondta, **így szokták mondani**, hogy "ismered ezt az érzést" (MNSz2, doc#2017, szépirodalom)

A *hát + hogy* kezdetű ilyen változatok esetében a *hogy* kötőszó nem hagyható el, mert ezek inszubordinált mellékmondatok, például:

- (26) Bereményi Géza: – Úgy is mondhatnám, hogy szerződéseket jelent velük, és színházi bemutatóknak a Tévében és a Rádióban való szerepeltetését, egyrészt, másrészt pedig rádiójátékok színházi, **hát hogy ezzel a szóval éljek**, gyártását is jelenti. (MNSz2, doc#2608, beszélt nyelvi)

Az összes *hát + hogy* kötőszós mellékmondatot tekintve elmondható, hogy elsősorban idézésben vagy idéző kontextushoz kapcsolódva jelentkeznek, néhány példa:

- (27) Hát micsoda bolondság ez? – hagyja abba Mancika. Érdekelhet valakit? – De nagyon, kérem! – nógatom rémülten. – Engem mindennél jobban érdekel. **Folytassa, legyen kedves! – Hát hogy mindennel így volt!** – ered szónak immel-ámmal Mancika. (MNSz2, doc#753, szépirodalom)

³ Lehorgonyzó predikáció: a referenciális jelenet és az alap között episztemikus lehorgonyzással létesülő viszony (Kugler 2018: 26).

⁴ Kontextualizáció: a kontextus létrehozásának folyamata, „a relevánsnak tűnő háttérismereteknek a résztvevői perspektívákhoz kötött mozgósítását, alkalmazását jelenti” (Tátrai 2019: 15).

⁵ Perspektivizáció: a tudatosság szubjektumának (a szubjektum, akihez az aktív tudat működése kötődik) áthelyeződése más mentális ágensekre (Sanders–Spooren (1997: 88–91), idézi Tátrai (2019: 20)).

- (28) – Hová vitte volna magukat? – Őhozzájuk. **Úgy mondta**, hogy megleszünk mink náluk, szép lakása van, akkor őszön kapta a gyártól, munkáslakás... **Hát hogy odavisz minket!** Nem szóltam, hadd beszéljen – gondoltam.
(MNSz2, doc#645, szépirodalom)
- (29) Számvevőszék már megkeresett, **tett föl kérdéseket. Hát hogy hány ellenjegyzője van egy számlának, meg ilyesmi.**
(MNSz2, doc#2618, beszélt nyelvi)

A *hát* + *hogy* kötőszós inszubordinált mellékmondatok idézésre történő explicit utalás nélkül is megjelenhetnek idézésekben, különösen, ha az előzményben az egyik megnyilatkozó esetében már szerepelt idéző főmondat (a következő esetben egy további kauzális kötőszó, az okhatározói *mert* is a társulás része):

- (30) Riporter: Somosi János a miskolci Guruló műhely vezetője meséli egyik esetét. Somosi János: **Mondtam**, hogy miért nem próbálkoztak már neki valamilyen eszközt. **Hát hogy mert nem**, mert úgysem, mert halmozottan sérült.
(MNSz2, doc#2653, beszélt nyelvi)

Az előbbi példában mind a *hát*, mind a *hogy* önállóan is képes lenne a beszédpartner megnyilatkozását felvezetni, de együttes használatuk még egyértelműbbé teszi, hogy beszélőváltás történt. A következő esetben is a beszélőváltást (is) jelzi a *hát* + *hogy* együttese, miután a sofőr mint hallgatóság közbevágásával félbeszakad egy, a beszélő felidézte párbeszéd (beágyazott dialógus):

- (31) Csak amint illik, annyit kérdeztem tőle: szolgálhatok még valamivel?... És már siettem volna a vendégekhez vissza... De ő utamat állotta, megölelt és azt mondja: igen, magával... – Én nem értem! – vetette közbe a sofőr. – Magával? – Ugyan! **Hát hogy** engem akar!... Pedig sem a csónakban a horgokkal, sem a csárdában ennyit se ... ízé, incselkedett velem ...
(MNSz2, doc#759, szépirodalom)

A korábbi dialógusok felidézése valós vagy fiktív párbeszédekben tehát a legjellemzőbb a *hát* + *hogy* együttes használatára. Innen nézve ezek a mondatok újra-ko(n)textualizáló, újrakonstruáló szerepűek (bővebben I. Csontos 2016; Csontos–Dér–Furkó 2019).

Adódik a kérdés, hogy vajon *összetett diskurzusjelölővé/kötőszóvá vált-e a hát + hogy, szóval + hogy* a magyarban? Úgy véljük, (még) nem, inkább egyfajta speciális társulásnak tekinthetők, ugyanis minden vizsgált esetben az egész kifejezés felváltható volt csak az egyik elemmel. Az MNSz2 teljes korpuszában a célzott lekérdezés összesen három különböző találatot adott az egybeírt változatra, az első:

- (32) 2013-08-19 xiqifex Mire várnak a bankok? **Háthogy** aki majd beteszi, annak havonta 10 vagy 20 ezer számlavezetési díjat állapítsanak meg.
(MNSz2, doc#2702, személyes-közösségi)

A (32)-es példában a megnyilatkozó egyértelműen választ ad a saját kérdésére, a *háthogy* azonban nem egyszerű magyarázó kötőszó, mert nem váltható fel a szinonimáival: *Mire várnak a bankok? *mivel/ugyanis aki majd beteszi, annak...* A *hogy* kötőszóval lehet váltakoztatni: **Hogy** aki majd beteszi, annak... Feltehetően a *hát*

*hogy a hát [arra várnak,] hogy szerkezet helyett áll (a beékelt, az aki vonatkozó névmással induló mellékmondatot is kiemelve és a hiányzó vonzatokat kiteve: **Hát arra várnak a bankok, hogy annak havonta 10 vagy 20 ezer [forint] számlavezetési díját állapítsanak meg, aki majd beteszi [a pénzét a bankba].***

Ugyanilyen a következő egybeírt *háthogy*-ot tartalmazó példa is:

- (33) Arabella 10/13/99 13:13:50 **Minek neked fémdetektor????** (...) júci
10/13/99 13:18:52 **Háthogy a falba' megtaláljuk a fémét**, mer abba
kellemetlen belefúrni :- (MNSz2, doc#1009, személyes-fórum)

Kiegészítve:

- (33') **Hát** azért [kell] nekem a fémdetektor, **hogy** a falba' megtaláljuk a fémét...

A harmadik eset eltér az előző kettőtől: a *háthogy* ugyan részletezést, magyarázatot vezet fel, de a *hát* és a *hogy* önállóan is állhatna és felváltható lenne magyarázó/okhatározói kötőszókkal (*ugyanis, merthogy, mivelhogy* stb.):

- (34) júci 10/12/99 14:49:59 Kedves stoki, ne temesd még **csak én már nem merek megszólalni, mert még azt hinnék, ..á, csak nem!** júci 10/12/99 15:01:56 Petra, hívj! 321-es mellék. stoki 10/12/99 15:46:50 **Ezt fejtssd ki légyszí!!!** júci 10/12/99 15:48:46 **Háthogy esetleg netalántán azt gondolnátok rólam**, hogy neaggyisten adottesetben túl sokat írok ide pedig nem is értek a témához ... De aztán elvettem a gondolatot :-)
(MNSz2, doc#1009, személyes-fórum)

Külön figyelmet érdemel, hogy a megnyilatkozó a többiek általa feltételezett (fiktív) gondolatainak a kifejtése előtt használja a *háthogy*-ot.

A *szóvalhogy* lekérdezése ugyancsak három találatot adott.⁶ Az első ismét egy idézéshez kapcsolódó példa: az idézőjel egyszerre citálja az *elrontottam a gyomromat* fordulatot, és eufemizálja, a *szóvalhogy* után pedig a valódi okra történő explicit utalás (*bebasztam 'részeg lettem'*) szerepel:

- (35) Vah úr 02/22/99 09:49:42 Nagyon sajnálom, hogy úgy "elrontottam a gyomrom", **szóvalhogy bebasztam és hánytam.**
(MNSz2, doc#973, személyes-fórum)

Az előbbi példában a *szóvalhogy* újrafogalmazó diskurzusjelölő is, állhatna helyette az ugyanilyen funkciójú *vagyis, azaz* stb. elem. De értelmezhető úgy is, hogy a *szóvalhogy* a **szóval nagyon sajnálom (azt), hogy** helyett áll, ekkor nincs igazi társulásról szó az esetükben, így összetetté válásról sem: a főmondat ellipszise miatt kerültek egymás mellé (lásd a fentebbi, részben analóg *háthogy* példákat, de itt nem kérdésre felel, hanem egy korábbi tagmondatot nem ismételi meg a megnyilatkozó). Mindezek alapján egyelőre nem valószínűsítjük a *hát + hogy* és a *szóval + hogy* összetett kötőszóvá alakulását.

⁶ A második és harmadik adatot a bővebb szöveggörnyezet feltárhatatlansága miatt nem tudtuk egyértelműen elemezni, de a *szóvalhogy* funkciója feltehetően a *szóval*-nak a korábbi témára való visszatérést jelölő szerepével megegyező. A harmadik példa: *östenem. kéne egy gyerek :) meg hogy vannak jófej szülők :) mesélt a kutyájukról is, aki a fanta, mert a sznupi meghalt. szóvalhogy fázom és ki akarom maga írtni, az jó lenne, de előbb szereznem kell egy házi orvos.* (MNSz2, doc#2785, személyes-közösségi).

4. Összegzés

A vizsgálat a *hát* és a *szóval* diskurzusjelölőkkel álló *hogy* kötőszós mellékmondatok változatos voltára világított rá: vannak közöttük még függő, de független(ebb) megoldások is. A kizárólag *hogy* kötőszóval álló inszubordinált esetektől annyiban térnek el, hogy – a metapragmatikai tudatosságot kifejező mellékmondatok zömét kivéve – a *szóval* + *hogy* esetében a *szóval* a meghatározó elem, amit a domináns újrafogalmazó-magyarázó funkció is tükröz. A jóval ritkább *hát* + *hogy*-gyal kezdődő mondatok a *hát* sokféle szerepét mutatják: ezek esetében ugyancsak a diskurzusjelölő határozza meg a fő funkciót, nem a *hogy* kötőszó. Megfigyelhető azonban, hogy a *hát* + *hogy* a legtöbbször idézésekben, azon belül is elsősorban beszélő-váltáskor jelentkezik, újrako(n)textualizáló szerepben, új fordulót jelezve.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kugler Nórának értékes, segítő megjegyzéseiért, melyek nagyban hozzájárultak a tanulmány jobbá tételéhez.

A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem A diskurzusjelölők nyelv- és műfajközi kutatása kutatócsoportjának 20633B800, az ELTE DiAGram Funkcionális Kognitív Nyelvészeti Műhelye NKFI K 129040 témaszámú pályázatának, valamint a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjnak a támogatásával készült.

Hivatkozások

- Bácskai-Atkari Júlia 2014. A véges alárendelő összetett mondatok rendszere. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 239–279.
- Brdarné, Szabó Rita 2006. Stand-alone dependent clauses functioning as independent speech acts. A crosslinguistic comparison. In Réka Benczes – Szilvia Csábi (szerk.) *The Metaphors of Sixty. Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Budapest: Eötvös Loránd University, Department of American Studies. 84–95.
- Crible, Ludivine 2018. *Discourse Markers and (Dis)fluency. Forms and functions across languages and registers*. (Pragmatics & Beyond New Series 286) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Csontos Nóra 2016. Az idézés mint újrakonstruálás. Az idéző tevékenység az egyenes idézésben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3:1–19. doi:10.14232/JENY.2016.1.1.
- Csontos Nóra – Dér Csilla Ilona – Furkó Péter 2019. Idézés – önidézés – 'én'-idézés. *A mondom szerepe az idézés jelölésében*. *Magyar Nyelvőr* 143/4:481–494.
- Dér Csilla Ilona 2017. A *hát* multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében. *Beszédkutatás* 25:169–184. doi:10.15775/beszkut.2017.169-184.

- Dér Csilla Ilona 2019a. Szintaxisból a pragmatikába? *Hogy kötőszós függetlenedett mellékmondatok kialakulása (inszubordináció) a magyarban*. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 47–62.
- Dér Csilla Ilona 2019b. Inszubordinált (függetlenedett) mellékmondatok a magyar beszélt és írott beszélt nyelvben. *Beszédkutatás* 27:206–220. doi:10.15775/Beszkut.2019.206-220.
- Dér Csilla Ilona 2020. *Diskursusjelölők és társulásai a magyar nyelvben*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- D'Hertefelt, Sarah 2018. *Insubordination in Germanic: A Typology of Complement and Conditional Constructions*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Evans, Nicholas 2007. Insubordination and its uses. In Irina Nikolaeva (szerk.) *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: Oxford University Press. 366–431.
- Evans, Nicholas – Honoré Watanabe 2016. The dynamics of insubordination: An overview. In Nicholas Evans – Honoré Watanabe (szerk.) *Typological Studies in Language*. (115) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1–38. doi:10.1075/tsl.115.01.eva.
- Furkó Bálint Péter 2019. *Diskursusjelölők és egyéb diskursuspragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Haader Lea 1991. Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, határozói mellékmondatok. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 728–741.
- Haader Lea 1995. Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, határozói mellékmondatok. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor: Mondattan. Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 506–665.
- Haader Lea 1999. Az alárendelő összetett mondatok általános kérdései. *Magyar Nyelvőr* 123/3:340–350.
- Haader Lea 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 472–530.
- Huddleston, Rodney – Geoffrey K. Pullum 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Juhász Dezső 1991. A kötőszók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 476–500.
- Juhász Dezső 1992. A kötőszók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 772–814.
- Kaltenböck, Gunther 2019. Delimiting the class: A typology of English insubordination. In Karin Beijering – Gunther Kaltenböck – María Sol Sansiñena (szerk.) *Insubordination*. Berlin, Boston: De Gruyter. 167–198. doi:10.1515/9783110638288-006.

- Kugler Nóra 2017. Az összetett mondat. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára) Budapest: Osiris Kiadó. 806–895.
- Kugler Nóra 2018. *Az összetett mondat*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Laczkó Krisztina 2021. A metapragmatikai tudatosság jelzései internet közvetítette diskurzusokban. *Magyar Nyelvőr* 145/3:253–276.
doi:10.38143/Nyr.2021.3.253.
- Oppenrieder, Wilhelm 1989. Ihr Platz im Satzmodussystem und ihre intonatorische Kennzeichnung. In Hans Altmann – Anton Batliner – Wilhelm Oppenrieder (szerk.) *Zur Intonation von Modus und Fokus im Deutschen*. (Linguistische Arbeiten 234) Tübingen: M. Niemeyer. 163–244.
- Sanders, José – Wilbert Spooren 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda R. Waugh (szerk.) *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. (Current Issues in Linguistic Theory 151) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 85–112.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <https://tinyurl.com/jeny-schirm-2011>.
- Schirm Anita 2013a. A szóval diskurzusjelölő funkcióiról – A szótárak adatai és a nyelvhasználók vélekedései alapján. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8:59–74.
- Schirm Anita 2013b. Adalékok a szóval diskurzusjelölő történetéhez. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 141–150.
- Szilák Flóra 2019. *A tehát()hoggy* összetett kapcsolóelem grammatikalizációja. *Ösvények* 2019:45–61.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára 4) Budapest: Osiris Kiadó. 897–1058.
- Tátrai Szilárd 2019. A kontextualizáció perspektivikussága és metapragmatikai reflektáltsága az elemi és az összetett mondatokban. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. (DiAGram könyvek 1) Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 13–28.
- Varga Diána – Dömötör Éva 2014. Főmondati kötőmód diskurzuspartikulákkal. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 13. Nyelvész doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: SZTE. 27–45.

A szerzőről

Dér Csilla Ilona a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének habilitált docense. Fő kutatási területe a pragmatika és a nyelvtörténet, elsősorban a beszélt nyelv pragmatikája és grammatikája foglalkoztatja.

Elérhetősége: csillader@gmail.com